

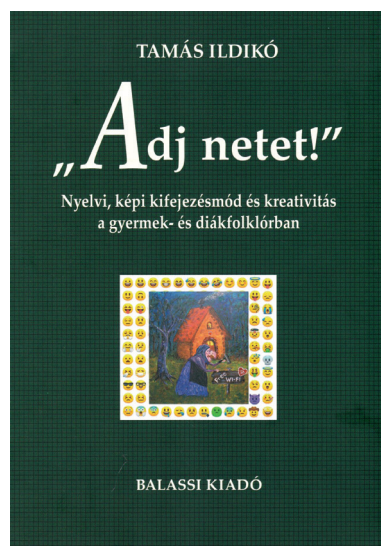
Balázs Géza

Tamás Ildikó: „Adj netet!” – Nyelvi, képi kifejezőmód és kreativitás a gyermek- és diáklóklórban című könyvéről

Van valami közös a gyermekben, a költőben. És sokszor erre erősít rá a művészet is. Gondoljunk csak a gyermeki falfirkákra, Weöres Sándor firka-verseire, vagy azokra a művészeti törekvésekre, amelyek felhasználják a graffitit. Ez a „közös” leginkább a kreativitásban ragadható meg. A gyermek és a költő szabadabban mozog a nyelv világában, kevésbé kötik a szabályok. A gyermek azért, mert egy belső, veleszületett programmal tanulja a nyelvet, és ezt jól-rosszul igazítja a környezet már megcsontosodott elvárásaihoz, a költő pedig azért, mert túl mer lépni az általa már elsajátított nyelvi konvenciókból.

A kreativitás és a nyelvi-képi kifejezőmód kiugró jelenségei talán leginkább a korunk új informatikai lehetőségei által kínált meglepetésekben, „szabálytalanságokban” figyelhető meg. Tamás Ildikó nyelvész, néprajzkutató figyelme elsősorban a gyermek- és ifjúsági fóklórvilágra terjedt ki, de példaként olykor verseket is hoz. A könyvének címe azért „Adj netet!”, mert a szerző tapasztalata szerint ez a mobilnet-megosztásra vonatkozó, leggyakrabban hallható kérdés az iskolákban kicsengetés után. Korábban ugyanezen helyzetben

Forrás: Balassi Kiadó

valószínűleg azt mondták: „Adj egy harit!”, azaz harapást, kóstolót az enni-
valódból. Amikor az internetfüggőségtől tartó szülők korlátozzák gyermekük
hálóhasználatát, és „elfogy a net”, a gyerekek ugyancsak ezzel a felszólítással
kérik időtöbbletet. Tamás Ildikó könyve a következő kérdéseket járja körül:
a gyermek- és diáklóklór nyelvi jelenségei (műfajai), az alkotáscsoportok (rég
és új műfajok, szóbeliség–írásbeliség átmenetek, offline–online regiszterváltás,
„mém-kultúra”) jellemzői, valamint az alkotási folyamat két kiemelt területe:
népetimológia, halandzsza. Módszere: antropológiai-folklorisztikai, azon belül
megfigyelés, interjú.

A gyermek többnyire a saját maga alakította, illetve szülei alkotta nyelvi
világban él, a diákságra viszont már más közösségi (iskolai, kollégiumi, cso-
portkohéziós), kulturális (tanulás) és technológiai hatások is hatnak. A gyer-
mekkor kultúrájának és nyelvének tanulmányozása régi és hálás feladat, mert
korán felismerték, hogy a gyermek világa, kultúrája nagyon sajátos, nem föltét-
lenül a felnőtt világa egyszerűsítve és kicsinyítve, hanem sajátos szabályokkal
és jelenségekkel bír. A gyermek nyelvi világa nem pusztán leképezi a felnőttek
által beszélt nyelvet, hanem van benne valami sajátos, belülről (az evolúcióból
és a történelemből) építkező. Ez jellemzi a gyermekek folklórvilágát is. Az ifjú-
ság nyelvi világával kapcsolatban eddig különösen a csoportnyelvi (szubkul-
turális), más megközelítésben szlengjelenségek kutatása volt érdekes. Viszont
mindkét társadalmi korosztály esetében eddig kevés figyelem vetült a modern,
főleg technikai jelenségek hatására kialakult új nyelvi folklórra. Egy ideje a gye-
rekek már beleszületnek az új technológiai eszközök világába. Manapság már
írni-olvasni nem tudó gyerekek is használják az okostelefont, sőt kialakítanak
egy olyan technológiai, kommunikációs módot, szokást, amit a szüleiktől nem
is tanulhattak. Hasonlít ez a jelenség az anyanyelv-elsajátításra, amelyben szin-
tén nem pusztán a minták játszanak szerepet.

Voigt Vilmos néprajzkutató – többünk tanára – korán felismerte a hagyó-
mányos folklórjelenségek továbbélésének, átalakulásának problematikáját és
előre jelezte a „technológiai folklórt”. Témánk szempontjából figyelemreméltó
1983-as tanulmánya az *Ethnographiában* a budapesti gyermekfolklór kutatásá-
ról. A folklorista és a nyelvész számára föltűnő, hogy kialakult egy olyan jelen-
tős szövegrepertoár, amely a hagyományos, rögzült, akaratlanul is megtanult
műfajtipológiákba nem sorolható be. Tamás Ildikó is ezekre figyelt fel. A kultu-
rális hagyományozódás sajátos módja a parafrázis vagy utánérzés, esetleg át-
írás (imaszöveg-átírás). Terjeszkedik a kevert médiumú, képes-szöveges humor

(ábratext, karikatúra, montázs; mai – téves – összefoglaló fogalommal: internetes mém). Ismertek a Chuck Norris (karate világbajnok és színész) köré szerveződő, a hazugságmesékre emlékeztető (abszurd) „nagyotmondások”. Intellektuális humort jelentenek az abszurdok („A koronavírus a fiatalokra nem veszélyes, csak arra, aki elkapja”). Ismert folyamat az idegen szavak, tulajdonnevek játékos értelmesítése. Feltűnően sok a tréfás felsorolás (pl. képtelen foglalkozások, magyar nyelvi jellemzők). Korábban is voltak, ma is vannak makaronizmusok (nyelvkeverések), korábban például állatin szövegek (Ton a lud atus > tonaludatusz), ma inkább angolok (This no all ~ disznóól), halandzsaszövegek (pl. Big in Japan > bikicsunáj), idegennyelvutánczók és értelmesítők (Hogy hívják a gazdag holland férfit? Stex van Boeven). Többeknek fölkeltek az érdeklődését antiproverbiumok (ferdített közmondások). Terjednek az álszentenciák. Valódi nyelvi bravúrok a kiazmusok (pl. egy hagyományos: Nem mindegy, hogy mögöttem vagy nem öttem mög, és egy újabb: egyöntetű, ön egy tetű). Ugyancsak intellektuális humort jelentenek a szegmentálásos nyelvi játékok: Annak, aki a sátor tetején lakik, a sátor alja új hely = Sátoraljaújhely). Mindenkit elvárásznak a gyerekszáj-szövegek (valójában a gyermeki anyanyelvtanulás sajátos narratív nyelvi példái, pl. „Nem tudom, hány éves vagyok, mert ez állandóan változik”). Ma is előfordulnak divinációs, azaz jóslási szokásokra emlékeztető kihívások, szegmentálásos nyelvi játékok...

Tamás Ildikó felfigyel egy sajátos műfajcsoportra, amelynek jellemzője, hogy 5-7-9 stb. (vázlatos) állítást tartalmaz valamiről. Egyfajta gyűntelék (gyűjtemény), talán legközelebb áll hozzá a soroló, felsoroló megjelölés. Például: könyv- és filmcímes humor (pl. Szülői értekezlet: Végső visszaszámlálás), a sikertelen randi egysoros indoklásai (pl. Az ügyvéd: nem az esetem). Manapság elsősorban az interneten, az online-újságírásban terjed, de korábban a diákújságok kedvelt műfaja is volt. Motivációja talán a helykímélés, illetve az, hogy az emberek nem szeretnek tömör és hosszú szövegeket olvasni, ez a vázlatos összeállítás viszont könnyen áttekinthető. Tamás Ildikó igen jó előzményként hozza a cento műfaját. A cento: irodalmi műveket feldolgozó irodalmi forma (idézés, felsorolás, továbbgondolás). Annyira nincs új a nap alatt, hogy a ma interneten terjedő „Halálokok és mesterségek” című soroló (cento) szó szerint megtalálható a *Magyar Nyelvőr* 1912-es évfolyamában (*Nyelvi halálokok*, a könyvben pedig a 69. oldalon): „A szabónak elszakad az élete fonala. A kertész a paradicsomba jut. A portásnak megnyílik a mennyország kapuja. Az órásnak üt az utolsó órája.

A kalauz eléri az utolsó állomást. A darwinista megtér őseihez. Az író kezéből kihull a toll.”

Mint látható, mindennek van előzménye, mert az ember alapvetően mindig ugyanaz. A Hoppál Mihály által leírt lánclevél megelőlegezi a továbbküldendő (sokszorosítandó, megosztandó) szövegeket; az emlékkönyv, kéziratos füzet a közösségi média idővonalát; a falvédő, a képregény az internetes mémet; az olvasói levél a kommentet...

Az antiproverbiumokba vagy a közmondás-keveredésbe belejátszik a mögöttes jelentés (a hasonló közmondás), és ettől válik humorossá. Ez lehetséges egyes esetekben. De pl. a „lehúzza róla a vizes lepedőt” szerintem csak annak humoros, aki ismeri a forrást (ráhúzza a vizes lepedőt), és ez ritka, mert a médiában naponta hallunk, véletlenül sem humorosnak szánt hasonló keveréseket – amelyeket azután élvezettel figuráz ki a sajtó. (Pl. A kardinális kérdés Magyarország feje felett lóg.) Föltűnő az új (hibrid) műfajok humoros jellege. Ha humor, akkor persze szinte biztos, hogy diákhumor, mert a humor a gyermekfolklórra nem jellemző. A testi, akciós humorból a 10. életév után fejlődik ki a kamaszhumor (saját humor, elvont humor) – már, ha kifejlődik, mert ismerünk humortalan („besavanyodott”) embereket is. Lehet humor nélkül is élni, viszont korunk valamiért nagyon kedvez a humorformák terjedésének. De miért van ennyi humor? Teszi fel a kérdést Tamás Ildikó. Jó kérdés. Humor valószínűleg mindig létezett, gondoljunk a középkor nevetéskultúrájára (Bahtyin), vagy a magyar hagyományos folklór humorformáira a pajzán történetektől az anekdotán át a viccig. Tudjuk, hogy a humor terápiás jellemző: gyógyítja a félelmet, amellett életmódsegítő, konfliktuskezelő mód. A nevetés életkori (korosztályi) jellemző; egyfajta ellenállás a felnőttek domináns és korlátozó kultúrájával szemben (a lázadás, ellenkultúra, vernacular authority egyik jelensége). De továbbra is fontos, és részben megválaszolatlan kérdés: miért „humorosodik el” a folklór?

A régi és az új folklór legfőbb jellemzője a terjedés. Szóba kerül a pletyka, mely ugyancsak köztudottan folklórhordozó közeg. A divat mint kultúrabe-folyásoló tényező a kamaszkorban jelentkező „rajongás” csoportos rítusai-ként jelenik meg: jelvények, öltözködési, különösen „kiegészítőviselési” szokások képében. Érdekes és nem kellően reflektált megfigyelés a Kelet világának beszüremkedése: anime, küzdősportok, koreai (K-) pop.

A folklorista és nyelvész közös érdeklődése a szövegrepertoár grammatikai és szemantikai vizsgálata. Tamás Ildikó szerint a gyermekfolklórban „a szöveg jelentésénél sokkal fontosabbnak bizonyul a ritmus és a hangzás”, ezt mutat-

ják pl. a halandzsaszövegek. Milyen pontosan visszautal ez a jelenség bevezető gondolatomra, hiszen egyértelmű, hogy kik szeretnek „halandzsázni”: a gyerekek és költők. A másik fontos észrevétel a gyermeknyelvi szövegek eredetének, etimológiájának a kutatása, mely korábbi korszakok, kulturális-nyelvi, esetleg szakrális hatások világába enged betekintést. És a változásokra is. Tóth Piroska városi (budapesti) gyermekfolklor-gyűjtésére hivatkozva feltűnik, hogy kiszorulnak a vidéki életre, állat- és növényvilágra utaló képek, ezzel is jelét adva a természettől való elidegenedésnek.

A gyermek- és diákkolklor kutatása eddig is sok nyelvi kincset hozott felszínre; az új technológiák pedig még újabb megfigyelési lehetőséget kínálnak. Mi ez az új közeg? Elmosódnak a valósághatárok. Egybefolyik offline és online, hibrid viselkedés, kommunikáció (nyelv?) van kialakulóban. A folklorjelenségek tekintélyes része átköltözött az online-térbe, képek, írott-hangzó tartalmak olvadnak össze, felbukkant a folklor (folklorizmus) új formája, az internet- vagy e-folklor, de létezik a newstore (különböző csatornákon terjedő, különféle műfajú folkloralkotások gyűjtőfogalma) kifejezés is. Közös jellemzőjük: a terjesztés (e-mail, sms, Facebook, Messenger, Viber). A szerző felfigyel bizonyos narratívumokra: Én, amikor..., Tudod, amikor..., de, hozzáteszem, igen gyakori például ez az elliptikus kezdés: Az érzés, amikor..., sőt névelő nélkül is: Érzés, amikor... (így lenne teljes értékű: Ugye te is ismered azt az érzést, amikor...).

A szerző kiemeli a halandzsa és a népetimológia létrehozási, alkotási folyamatát. Megállapítja, hogy a világszerte (értsd, minden nyelvi kultúrában) elterjedt halandzsa mélyreható folklorisztikai-nyelvi vizsgálata hiányzik. A halandzsa konkrét jelentés nélküli, ha viszont művészi indíttatású, akkor abszurd (nonszensz) szöveg. Lám ebben is érintkezik gyermek és költő! De olybá tűnik, hogy a halandzsa sem egészen halandzsa. Fölfedezhetők benne bizonyos törvényszerűségek. Például hangutánzó fonémasorok, olyasmi, hogy a mély magánhangzók megterheltsége nagyobb. Vagyis van valamilyen rendszere a halandzsának, a szavak hangalakilag motiváltabb, expresszív hangsorokból építkeznek. A halandzsaszövegek fonetikai felépítése és esetleg onomatopoetikus keletkezése első látásra felülírja az iskolás módon kezelt saussure-i hagyományt – vagyis a nyelvi jel kötelezően önkényes voltáról vallottakat. Pedig vitathatatlan, hogy a nyelvi jel szinkron szempontból önkényes. Csak nem hangsúlyozzuk eléggé, hogy pusztán szinkron szempontból! Mert történeti szempontból vitathatlanul nem az. A nyelvi jel történeti szempontból egészen biztosan motivált, akkor is, ha erre rājövünk, és akkor is, ha nem. De az emberben látensen, tudat

alatt ott van a hit és a vágy, hogy a dolgok motiváltak, valami valamiért az, ami, tehát ha nem tudjuk az okot, akkor kitalálunk okot. Ezt leginkább a népi etimológia (népetimológia) eszközével tesszük meg, magasabb szinten persze segítségünkre lehet a nyelvtörténet, a folklorisztika, ehhez szolgáltat adalékot a szemiotika indexikalitás és ikonicitás fogalma, a pszichoanalitikus nyelvészet, valamint legújabban a kognitív nyelvészet (visszahozva a kutatásban már Fónagy Ivánék által az 1950-es években fölvetett, hangmetaforatesztekkel bizonyított hatásokat, vagy például a stiliszták által sokszor leírt hangszimbolika jelenségét).

A népetimológia ösztönös szóalkotási mód, pl. kiejtéskönnyítés céljából, de ennél több is lehet. Pszichoanalitikus magyarázatként az ember örök vágya az értelmesítésre, s ez valódi antropológiai nyelvészeti téma!

Feltételezem, hogy van valamiféle kapcsolat a nyelvkeletkezés és a hangutánzó fonémasorok között, hogy a halandzsa két mozzanatot foglal magában (a tudatalatti szinten a nyelvalkotó játékos ösztönt és magasabb szinten a tudatosságot); a halandzsában pedig igenis megőrződhetnek reliktumok (zárványok), ezért ezek nyomozása nem hiábavaló, de az is lehet, hogy nem vezet sehová, megfejtetlen marad, mert egy ősi, mai logikánkkal nem megközelíthető nyelvalkotási módot tartalmaznak. Hamvas Béla írja, hogy a ma embere elvesztette a szimbolikus látásmód és nyelv iránti érzékenységét, másként: nem érti a korábbi korok nyelvét. De megmaradt bennünk – minden emberben – egyfajta folytonos motiváció (törekvés, igény, sürgetés) az értelmesítésre (népetimológia), valamint minden emberben öntudatlanul működik, hat a sémák, zenei minták, szerkesztési elvek (gondolatalakzatok) szabályrendszere. Itt jelenik meg a (szervi) félrehallás is, de amellet van tudatos, humoros félrehallás is. A nonszensz, abszurd szövegek magasabb fokon, művészeti törekvésként, különösen az avantgárdban (futurizmus, dadaizmus, lettrizmus, Weöres Sándornál: „vakszöveg”) is felbukkannak, ennek nyilvánvaló oka valamiféle tudatos visszatérés a nyelvkeletkezéshez. Sokszor fölített kérdés, hogy a gyermek a kultúrát és a nyelvet a felnőtteket utánozva, tőlük tanulva sajátítja-e el. Számomra – éppen a folklór- és nyelvi példák nyomán – egyértelmű a gyermek magával hozott kultúra- és nyelvelsajátító programja (vagyis a velünk születettség), amely az adott, konkrét kulturális közeghez képest tágabb lehetőségeket, kontextust kínál, s éppen ezeket tükrözik egyes, az adott kultúrából nem magyarázható jelenségek. A gyermekfolklór és vele együtt a gyermeknyelv a jungi értelemben vett (rejtett) kollektív tudatalatti, a gyermeket körülvevő aktuális

ingerek, kontextusok és a magával hozott végtelenül szabad kreativitás világa. A gyermekfolklór és gyermeknyelv összemeri mivoltunk bizonyítéka.

Tamás Ildikó az ilyen szemléletmódú (a magyar kultúrában sem gyökeretlen) kutatás folytatására is utal, és én ebben nagy lehetőséget látok, különösen akkor, ha tudományszakjaink nem vonulnak elefántcsonttoronyba, zárt szakmai kereteik közé. Érdekes, izgalmas, sok nyelvi példát felvonultató könyve hasznos lehet a nyelv művészetét jobban megismerni, megérteni akarók számára.

- Tamás Ildikó. 2022. *„Adj netet!” Nyelvi, képi kifejezőmód és kreativitás a gyermek- és diákkfolklórban*. Budapest: Balassi Kiadó.